

Petre Gheorghe
BÂRLEA

Dispariția limbilor - catastrofă umană sau formă naturală de schimbare lingvistică?

Abstract

La présente étude a comme point de départ la situation actuelle des plus de 6.900 langues du monde, telle qu'elle apparaît dans les documents officiels des organismes internationaux : L'Atlas Unesco, édition 2009; Red Book on Endangered Languages, édition 1999; Ethnologue: Languages of World, édition 2009 e. a. Conformément à ces documents, mais aussi à beaucoup d'autres ouvrages de spécialité (dictionnaires, encyclopédies, études de sociolinguistique, d'anthropologie, etc.), plus de 2500 idiomes sont en voie d'extinction. Les deux aspects qui inquiètent particulièrement les spécialistes sont : a) l'accélération sans précédent du phénomène, qui affecte notamment les langues " minoritaires "; b) l'inclusion sur la liste des possibles " victimes " d'autres langues, de circulation plus large, " majoritaires ".

L'identification sur les cartes linguistiques du monde de certaines zones qui favoriseraient ce processus a mené à la conclusion que ce phénomène peut être expliqué par des raisons d'ordre historique et géographique (territorial, économique, géopolitique, culturel, etc.). Il s'agirait, entre autres, de l'isolation territoriale et, implicitement, culturelle ; de l'incapacité de soutenir financièrement l'apprentissage des langues et la conservation du patrimoine culturel de tous les groupes ethniques de la structure des divers peuples ; du facteur appelé " militaire ", i.e. la politique de certains gouvernements par rapport à certains groupes ethnolinguistiques ; du facteur religieux et ainsi de suite.

Dans tous ces cas, il s'agit pourtant, en premier lieu, de bilinguisme, souvent même de multilinguisme, ce qui signifie que le problème doit être abordé de la perspective des contacts linguistiques, et, donc, des changements linguistiques, comme phénomène naturel, expliqué en détails par Eugenio Coseriu.

Toutes les autres explications fournies par les chercheurs contemporains ne représentent que des conditions qui favorisent ce processus, qui n'interviennent donc pas de façon directe et, par conséquent, ne peuvent pas être élevées au rang de " causes objectives " dans ce contexte. D'un côté, on a affaire à la " disparition " graduelle de certaines langues, qui se produit dans des zones compactes de point de vue territorial, bien développées économiquement où, en plus, il existe des politiques cohérentes pour soutenir les cultures minoritaires : c'est le cas du Romanche, en Suisse, ou d'une série de langues et dialectes aux Etats-Unis. D'un autre côté, il y a la situation inverse : on a réussi à sauver des langues déclarées " en grave danger " dans des zones avec une situation économique modeste. Enfin, il existe des situations encore plus spectaculaires : parfois on essaie de " ressusciter " certains idiomes considérés déjà morts.

Cette curiosité doit être placée pourtant dans la catégorie plus grande et plus ancienne des langues inventées, plus ou moins artificielles. Dans le même contexte il faut envisager le phénomène, aucunement négligeable, de la création des langages alternatifs, parmi lesquels on compte, par exemple, celui des mathématiques, qui sont devenus un " bien " de l'humanité. Dans ce sens, le langage IT, qui s'est développé tellement qu'il s'est donné déjà des niveaux et des styles fonctionnels propres, doit être considéré responsable en bonne mesure de l'accélération de certains phénomènes qui d'ailleurs sont tout à fait naturels dans l'évolution historique des langues vivantes.

En éliminant les confusions qui persistent dans l'utilisation des concepts avec lesquels on opère dans les "analyses" actuelles, notamment en ce qui concerne les notions de "langue", "dialecte", "sous-dialecte", "variantes locales", etc., tout comme l'idée de "statique" que Coseriu a dénoncée dans ses études de référence, nous pouvons établir les causes fondamentales du phénomène en discussion. Ce n'est qu'ensuite qu'on peut parler des facteurs extralinguistiques qui le favorisent, comme les facteurs économique-culturels, qui expliquent, par exemple, l'évolution de l'anglais au statut de "langue dominante" au niveau mondial, sur le fond de la mondialisation de la vie économique, culturelle, politique, etc. Les techniques informationnelles modernes, qui amplifient et accélèrent dans un rythme sans précédent les plus divers domaines de la vie (la circulation des informations, les contacts humains, etc.) doivent être considérées, comme nous l'avons mentionné, responsables de la situation des changements linguistiques. De ce point de vue, les prévisions sombres concernant la possibilité d'utiliser une langue unique à l'échelle historique dans un avenir proche ou même le remplacement de cette langue par des langages alternatifs ne doivent pas être totalement ignorées.

Mots-clé : disparition des langues, contacts linguistiques, changements linguistiques, conditionnements extralinguistiques, langages alternatifs.

La 21 februarie 2009, cu ocazia Zilei Internaționale a limbii materne, a fost prezentată la Paris o nouă ediție a *Atlasului internațional al limbilor pe cale de dispariție*, realizat sub egida UNESCO¹. Cu același prilej, a fost organizată și masa rotundă cu tema „Languages at communities, the Road to Follow”. Realizat și în variantă *on line*, fapt care face din el un instrument de lucru interactiv, noul dicționar prezintă celor interesați situația a nu mai puțin de 2500 de limbi considerate „periclitare”. Dacă luăm în considerare totalul de peste 6.000 de limbi inventariate în diverse atlase lingvistice și lucrări de specialitate, înseamnă că aproape jumătate din limbile lumii se află într-o situație dificilă. Prima ediție a *Atlasului...*, apărută în 1999, prezenta numai 600 de limbi aflate în pericol, iar a doua, din 2001, oferea cifra de 900 de limbi în această situație. De fapt, dinamica acestor cifre nu reprezintă „o agravare a situației” atât de ra-

pidă pe cât pare a fi reflectată de succesiunea în timp a celor trei ediții, ci numai faptul că „s-a mărit baza de date”, s-a dezvoltat metodologia de lucru, iar teritoriul de cercetare a fost acoperit mai bine, cu fiecare nouă ediție, după cum declara Françoise Rivière, director general adjunct în UNESCO.

Asemenea precizări nu scad cu nimic din gravitatea fenomenului. Dovadă este însuși faptul că această problemă a fost înscrisă de mulți ani pe agenda de lucru UNESCO, unde s-a creat un departament special pentru studierea și găsirea soluțiilor posibile pentru realizarea ei, precum și faptul că pe glob există încă multe alte organisme care se preocupă de problema respectivă. Cel mai vechi pare a fi Summer Institute Linguistics (SIL), cu sediul central în Dallas, Texas – SUA, fondat încă din 1934, de către William Cameron Townsend, dar cu filiale și la Washington, precum și în diverse alte locuri de pe toate continentele². Centrat pe studie-

1 Cf. www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages · www.unesco.org/culture/es/endangeredlanguages

De fapt, lansarea propriu-zisă a fost organizată pe data de 19 februarie 2009, la sediul UNESCO. Lucrarea, susținută financiar de Norvegia, este realizată de o echipă formată din 25 de cercetători proveniți din mai multe țări și cu specializări diferite (lingviști – majoritatea, sociologi, etnografi, istorici, geografi etc.), sub conducerea lingvistului Christopher Moseley, din Australia. Noutatea ediției constă în faptul că este realizată atât pe suport de hârtie (versiune în curs de apariție), cât și în versiune interactivă online, dând posibilitatea utilizatorilor să contribuie cu completări, modificări, nuanțări la informațiile oferite, apoi în hărțile pe care sunt marcate cu precizie diversele grupe de limbi periclitare, precum și în faptul că a fost redactată în trei limbi – engleză, franceză și spaniolă.

2 Cf. www.sil.org. William Cameron Townsend (1896–1982) a trăit ca predicator în Guatemala, în satul Mayon, unde a învățat limba cakchiquel, pentru a-și putea desfășura activitatea de misionar și

rea limbilor nescrise, deci mai ușor supuse extincției, odată cu culturile respective, SIL propune și măsuri concrete pentru sprijinirea supraviețuirii acestora, pentru conservarea și dezvoltarea limbilor, în general. Acționând din perspectivă interdisciplinară – lingvistică, etnomuzicologie, antropologie etc., Institutul a descris 2.550 limbi, vorbite de peste 1,2 miliarde de persoane din circa 70 de țări. Rezultatele activității se concretizează, pe de o parte, în publicații răspândite pe toate căile posibile în întreaga lume, prin parteneriat cu universități, cu alte institute de cercetare, cu organizații internaționale, inclusiv UNESCO, cu guvernele mai multor țări, pe de altă parte, prin măsuri concrete de sprijinire a respectivelor comunități de vorbitori. Cea dintâi lucrare notabilă realizată este *Ethnologue: Languages of the World*³, un catalog în care sunt înregistrate mai mult de 6.900 de limbi vii de pe glob.

O mulțime de alte organizații internaționale sau institute de cercetare se ocupă, într-un fel sau altul, de problema dispariției limbilor⁴. Canalele de televiziune consacrate științei și culturii, precum National Geographic, publicațiile de toate categoriile, de la marile enciclopedii și dicționare de știință până la publicațiile periodice naționale sau locale sau la lucrările de popularizare ori de știință pentru copii și tineri⁵,

inclusiv în cuprinsul lor informații pe această temă, semn că ea este percepută ca o problemă gravă a lumii contemporane. Acestora li se adaugă tot mai multe cărți și articole datorate unor cercetători individuali, mulți dintre ei reprezentând nume de referință în lingvistică, antropologie etc., pe plan internațional. Pe de altă parte, forumurile și blogurile de pe internet probează interesul crescând al publicului larg, mai ales al tinerilor, față de diverse aspecte ale problemei.

Datele puse la dispoziție de toate aceste lucrări zugrăvesc un tablou cu adevărat sumbru. David Harrison, profesor la Colegiul Swarthmore – SUA, unul dintre autorii unor lucrări de mare autoritate în domeniu, cărți utilizate în universitățile de top ale lumii, afirmă că „în prezent, ritmul dispariției limbilor mici îl depășește pe cel al dispariției raselor”⁶.

O asemenea afirmație poate să nu spună prea mult, pentru că cei mai mulți nu știm nimic despre termenul de comparație. Bănuim doar că este vorba despre rasele și speciile de animale și de plante, mai puțin despre cele umane. Vom reveni asupra acestui aspect. Din păcate, nici documentele oficiale ale marilor organisme internaționale nu pot oferi o situație foarte exactă. Este momentul acum să amintim că UNESCO a

pentru a traduce *Biblia*, pentru uzul localnicilor. Experiența dobândită i-a oferit imaginea locurilor defavorizate material și spiritual din lume. În anul 1934 a organizat o mică școală de vară, la o fermă din Akansas, SUA, cu numai doi studenți. În vara următoare, a avut cinci cursanți, patru dintre aceștia înrolându-se apoi, alături de Townsend și de soția sa, în cercetarea limbilor și culturilor din alte zone defavorizate, începând cu cele din Mexic. De-a lungul deceniilor următoare, numărul studenților a ajuns la peste 6.000, proveniți din 60 de țări ale lumii. Institutul a avut un prim președinte în persoana lui Kenneth L. Pike (1912-2000), specialist în fonologie, consacrat prin studiul *Mixtec language – Mexic*, care a condus activitatea până în anul 1979, organizând-o pe două mari direcții – documentare pe teren și dezvoltarea cunoștințelor despre limbi. Perspectiva interdisciplinară a rămas principiul de studiu respectat în toți cei peste 70 de ani de activitate, căci cercetarea limbilor este completată cu cea a literaturii, culturii în general, a religiilor, a vieții politice și a ideilor filosofice, a raselor etc. Astăzi, la sediul central din Dallas există și un Muzeu al Culturilor, un Muzeu al Alfabetului, pe lângă o bibliotecă, foarte bogată, și pe lângă celelalte facilități impuse de activitatea de cercetare.

3 Paul M. Lewis (ed.), *Ethnologue. Languages of the World*, Dallas-Texas: SIL International, 2009. Cf. și ediția on line <http://www.ethnologue.com/>. În această recentă ediție, a 16-a, se înregistrează 6.909 limbi existente pe glob.

4 Inclusiv Departamentul de Lingvistică al celebrului Institut de Tehnologie din Massachusetts, unde se editează încă și mai celebrul index I.S.I. al lucrărilor științifice de valoare din întreaga lume.

5 Semnificative sunt intrările cu acest subiect din *Millenium Family Encyclopedia*, editată sub conducerea lui Joyne Parsons.

6 Cf. D. Harisson, 2007. Declarația face parte dintr-un material difuzat de *National Geographic News* – SUA.

editat, în afară de *Atlasul* sus-amintit, o *Carte Roșie a limbilor în pericol*⁷, în anul 1999, de asemenea, în format *on line*. Cercetătorii care au realizat acest index identifică cinci mari zone geografice cu grad mare de risc pentru limbile rare: 1. Australia de Nord; 2. Centrul Americii de Sud; 3. Platoul Pacificului de Nord; 4. Siberia de Est; 5. Sud-Vestul Statelor Unite ale Americii (Oklahoma și granița cu Canada). Criteriul general de apreciere este numărul vorbitorilor efectivi ai limbilor respective. Documentul citat semnalează zone întregi în care anumite dialecte sunt vorbite în medie de cinci persoane, iar în cazul Siletz Dee-ni, folosit odinioară de către indienii din rezervația Siletz – Oregon, SUA, a fost înregistrat un singur vorbitor.

Atlasul Unesco din 2009 (2008, de fapt, căci informațiile se opresc la acest an) dă cifre mai exacte, cu o oarecare deplasare a „centrelor de greutate” pe harta lumii. Țările cu cele mai multe „limbi” aflate „în pericol” sunt: India – 196; SUA – 192; Indonezia – 147; China – 144; Mexic – 144; Rusia – 136.

Ambele instrumente de lucru concordă însă, împreună cu altele, în privința manifestării calificativului de „limbi în pericol”. În primul rând, nu este vorba întotdeauna despre limbi propriu-zise, ci mai ales despre dialecte și subdialecte. Conceptul a constituit dintotdeauna prilej de controverse nu numai între lingviști, ci și – poate, mai ales – între nespecialiști. Vom reveni la locul potrivit și asupra acestui aspect. În al doilea rând, calificativul „în pericol” trebuie aplicat diferențiat idiomurilor în discuție – fie ele limbi sau dialecte – în funcție de criteriul invocat, dar generator de probleme și el – numărul de vorbitori. Astfel, documentele UNESCO au stabilit o grilă de evaluare cu nouă itemi⁸. Grila stabilește șase grade de

vitalitate/risc de dispariție limbilor, codificate astfel:

1. **sigure** (neincluse în *Atlasul Unesco*, dar descrise în alte studii și documente) = folosite de toate generațiile, fără probleme de transmisie între ele);

2. **vulnerabile/stabile și totuși amenințate** = cei mai mulți copii utilizează limba, dar numai în anumite domenii (acasă, de exemplu);

3. **precare/în pericol** = copiii nu mai învață limba maternă, nici măcar acasă;

4. **în serios pericol** = limba este vorbită de către bunici; părinții o înțeleg, dar nu o vorbesc cu copiii;

5. **în stare critică/muribunde** = cei mai tineri locutori sunt bunicii și ascendenții acestora, iar aceștia nu o pot vorbi decât rar și parțial;

6. **dispărute/moarte** = nu mai există vorbitori.

Ediția recentă a *Atlasului Unesco* recenzează următoarea situație în lume:

1. Limbi vulnerabile = 607

2. Limbi în pericol = 623

3. Limbi în mare pericol = 502

4. Limbi în stare critică = 538

5. Limbi dispărute în ultimele trei generații = 200

Total = 2.470.

Este interesant că în *mass-media* și, deseori, chiar în universități se discută mai ales situațiile unor țări în care se credea că autoritățile sunt vinovate de starea proastă a unor limbi minoritare. „Capul de afiș” îl țin, este adevărat, țările aflate în fruntea tris-tului clasament stabilit de lucrările amintite. Astfel, în India, cum arătam mai sus, aproape 200 de limbi sunt în pericol de dispariție. Dar o evaluare corectă a situației trebuie să țină seama tocmai de bogăția și diversitatea lingvistică a acestei țări – altfel, săracă din punct de vedere economic: cele

7 UNESCO – *Red Book on Endangered Languages*, 1999, http://www.helsinki.fi/~tasalamin/europe_index.html.

8 Criteriile sunt: 1. Capacitatea de transmitere a limbii între generații; 2. Numărul absolut de vorbitori; 3. Proportia dintre vorbitorii respectivi și populația totală; 4. Schimbări în mediul de utilizare; 5. Capacitatea de reacție față de noul mediu de activitate; 6. Disponibilitatea materială față de alfabetizare și învățare în limba maternă; 7. Atitudinea oficialităților față de comunitatea etno-lingvistică respectivă; 8. Atitudinea membrilor comunității față de limba proprie; 9. Cantitatea și calitatea documentelor existente în limba respectivă.

1600 de limbi materne înregistrate în prezent reprezintă aproape 25% din limbile vorbite în întreaga planetă. Evident, grupările minoritare acuză guvernul Indiei că favorizează omogenizarea lingvistică, prin impunerea limbii *hindi*, ca *lingua franca* în întreaga țară. Limbi precum *tangam*, *jarawa*, *sentileza* ș.a. sunt utilizate de mai puțin de câte o sută de vorbitori nativi. Lingvistul indian Anil Chakravorty, citat în cotidianul spaniol *El Mundo*, afirmă că unul dintre motivele dispariției unor astfel de limbi este rentabilitatea scăzută a menținerii lor:

„...nu este rentabil să publici și, prin urmare, să scrii [într-o astfel de limbă], așa încât, la un moment dat, nu mai are rost s-o folosești”.

Rezultatul acestor confruntări este unul aparent neașteptat: locuitorii din sudul și din nord-vestul Indiei aleg engleza ca a doua limbă de studiu, drept formă de rezistență politică față de guvernanți.

Pe locul al doilea în clasamentul mai sus amintit se află o țară cu situație economică categoric mai bună decât cea oferită de exemplul precedent: SUA – cu 192 de limbi aflate în situație critică: *mimac* (vorbită de mici comunități din Massachussetts și Canada), *eyak* (Alaska), sunt numai câteva dintre cele aflate în această situație, deși guvernul duce, de mai mult timp, o politică destul de coerentă de susținere a comunităților etnolingvistice respective.

Nici Europa nu stă mai bine, în acest sens. Marea diversitate a limbilor de pe bătrânul continent pune mari probleme guvernelor multor țări, precum și forurilor de conducere ale încă foarte tinerei Uniuni Europene⁹. Dintre cele 123 de limbi inventariate (care ar însemna mai puțin de 3% dintre limbile globului?), 38 se află „în pericol”, 28 – „în mare pericol”, iar 9 sunt „aproape moarte”. Fiecare popor își are problemele sale aici. Astfel, lingviștii maghiari atrag atenția asupra dispariției unor idiomuri fino-ugrice (?) precum *ienict*, *nganasan*, *ijor*, *vepse*, *manisi*.

În ceea ce privește spațiul lingvistic românesc, *Cartea Roșie* include aromâna printre

„limbile periclitate”, iar *istro-româna* și *megleno-româna*, printre cele, „puternic periclitare”. Într-adevăr, istro-româna mai este vorbită astăzi doar de către oamenii în vârstă din două sate de pe teritoriul Croației – Jeiani și Șușnevița, cu o populație totală de 1.000 de locuitori. Are numai utilizare orală și pare a fi uitată atât de autoritățile croate, cât și de cele de la București. Megleno-româna sau meglenita se mai vorbește în mici comunități din actuala Macedonia și din alte zone ale fostei Iugoslavii, totalizând cam 5.000 de utilizatori. Dispersia geopolitică și culturală, starea economică a vorbitorilor, discuțiile sterile despre statutul ei lingvistic (dialect sau limbă?) o fac mai mult decât periclitată. Despre aromână, mult mai studiată astăzi, vom vorbi mai jos. Deocamdată, adăugăm că pe teritoriul României se află în stare gravă idiomuri ale minorităților conlocuitoare, precum cele vorbite de către cehii (*pemii*) din Banat, tătarii din Dobrogea (Castelu, Topraisar, Murfatlar), nogaii, adică turco-tătarii din aceeași zonă (Mihail Kogălniceanu, Lumina, Valea Dacilor, Cobadin), ceangăii din Moldova, găgăuzii (extrem de puțini la noi și răspândiți în țară), rutenii din Banat și Bucovina, carașovenii (sârbo-croați) din Banat, sașii din Transilvania (rămăși mai puțini de 50.000 după plecările masive din anii '80 ai secolului trecut), evreii sefarzi ș.a. Desigur, cele mai multe dintre acestea reprezintă variante locale, arhaice, ale unor limbi vorbite pe teritorii mai largi din patriile lor de origine, dar ele au o evoluție proprie, reflectă un mod de viață, motiv pentru care documentele oficiale ale organismelor internaționale înregistrează nu mai puțin de 11 limbi aflate în stare gravă pe teritoriul României.

Fenomenul nu caracterizează însă numai epoca noastră, ci este mai vechi. Cercetările dovedesc că în ultimii 500 de ani au dispărut cam jumătate din limbile vorbite în întreaga lume¹⁰. Îngrijorător este faptul că, pe măsură ce ne apropiem cu cercetările de momentul prezent, fenomenul se acce-

9 P.Gh. Bârlea, 1998, cf. și Oana Moldoveanu, „Multilingvismul – una dintre marile probleme ale Uniunii Europene”, în: *Studii de știință și cultură*, Editura Universității „Vasile Goldiș”, V, nr. 16, 2009, p. 63-66.

10 D. Harrison, 2007.

lerează și se amplifică. Conform *Atlasului Unesco*, numai în ultimele trei generații (aprox. 70 de ani) au dispărut 200 de limbi, pe glob. În India, în afara celor 196 de limbi periclitate, sunt cunoscute 9 cazuri de limbi deja moarte – numai în ultimii zece ani. În aceeași situație se află și limbi din alte zone geografice: pentru limba *manés*, din Insula Man – Turcia, ultimul vorbitor a fost Ned Maddrell, mort în anul 1974; tot în Turcia, ultimul vorbitor al limbii *ubuh*, Tefnic Esenc, a murit în 1992; pentru *aask*, din Tanzania, ultimul vorbitor a murit în 1976; pentru *eyak*, din Alaska, ultimul vorbitor, Marie Smith Jones, a murit în 2008 ș.a.m.d.

În Balcani, se citează cazul limbii *morlace*, un dialect, de fapt, înrudit cu dacoromâna și cu istroromâna, vorbit la începutul secolului al XVII-lea pe coastele Bosniei, Croației, Muntenegrului, dar dispărut spre sfârșitul aceluiași secol, prin asimilarea morlacilor (numiți și „maurovlahi/mavrovlahi”) cu grupuri ale slavilor de sud¹¹. Din aceeași zonă a romanității sud-est europene, cel mai cunoscut caz este al *dalmatei*, dispărută din Dalmația istorică în secolul al XIX-lea¹², cu ambele sale variante – *raguza*, vorbită în vechea așezare Ragusa (astăzi, orașul Dubrovnic) și *vegliota*, vorbită pe Insula Veglia (astăzi, Krk).

Având în vedere acest ritm, specialiștii întrevăd o situație încă mai sumbră pentru viitor. Cele 200 de limbi de pe glob cu mai puțin de 10 vorbitori atestați sunt deja nominalizate ca „limbi cu dispariție sigură în viitorul apropiat”¹³. În criteriile de evaluare a vitalității/pericolului de dispariție nu se

folosesc cifre absolute, dar se includ în categoria a patra, „limbi aflate în serios pericol”, cele 178 de limbi care sunt reprezentate de comunități ce numără între 11 și 50 de utilizatori. Până la sfârșitul secolului ar putea să dispară jumătate din limbile existente în prezent,¹⁴ iar după acest termen, numai 600 de limbi vor supraviețui amenințării cu extincția¹⁵.

Calcululele diferă foarte mult de la un studiu la altul, ritmul disparițiilor anuale situându-se, în prezent, între 10 și 108 limbi. Dacă luăm în considerare ultima cifră, înseamnă că în prezent dispăre câte o limbă la fiecare două săptămâni. Alte calcule duc la rezultate încă mai îngrijorătoare.

Relația limbă-cultură

De ce este atât de grav pentru omenire fenomenul despre care vorbim? Explicația cea mai frecvent întâlnită este legată de implicațiile etnoculturale și, încă mai general, antropologice ale acestuia. David Harrison, profesor la Swartmore College, SUA, unul dintre cercetătorii profund preocupați de această problemă, arată că prin dispariția unei limbi se pierde, de fapt, o întreagă cultură¹⁶. Acest lucru afectează, în mod aparent paradoxal, chiar limbile dominante, căci nici cultura reprezentată de acestea nu se poate dezvolta decât în diversitate, care constituie „baza științei, a cunoașterii, în general, a schimbului și a geniului cultural al umanității”¹⁷. Relația limbă-cultură-civilizație, precum și ideea dialecticii particular/general revine, cum spuneam, în analizele pe această temă, indiferent de perspectiva abordării ei. Cam în aceiași termeni se expri-

11 Thede Kahn, 2008, p. 133.

12 Cf. Matteo Bartoli, 2000; Žaeko Muljacić, 2000, *Das Dalmatische...*, apud T. Kahl, 2008, 1-133;. Thede Kahl susține că această limbă, situată ca structură, între italo-romane și străromână, aparține numai în sens limitat romanității balcanice (*loc. cit.*). Autorul citat aduce drept argument faptul că celelalte variante derivate din străromână erau numite limba „vlahă”, în timp ce dalmata nu purta acest nume (*loc. cit.*). În ceea ce ne privește, considerăm că argumentul nu funcționează, de vreme ce toate limbile de origine latină erau numite „vlahă” de către slavi, greci ș.a. Pentru mecanismul extincției, cf. și Ion Coteanu, *Cum dispăre o limbă?* (se referă la istroromână). T. Kahl, *op. cit.*, sintetizează descrieri mai moderne ale etapelor dispariției limbilor.

13 După alte surse, numărul limbilor vorbite de cel mult zece persoane este mai mare, ajungând la peste cinci sute, în prezent [sursă nesigură, vehiculată în unele lucrări cu titlu provizoriu].

14 D. Nettle; S. Romaine, 2000.

15 D. Crystal, 2000, *Introducere*.

16 D. Harisson, 2007.

17 A. Dalby, 2002.

mă Koichiro Matsuura, directorul general al UNESCO:

„... moartea unei limbi atrage după sine dispariția unui patrimoniu cultural intangibil și irepetabil, a unei întregi istorii și a unei concepții despre lume”¹⁸.

Este clar că cea mai mare parte a culturii, a creațiilor materiale și spirituale, a experienței și a cunoștințelor adunate de-a lungul veacurilor de către un grup etnic dispăre o dată cu moartea limbii respective. Dispare, practic, un mod de a gândi. De aceea, ni se pare interesantă afirmația unui blogger, pe marginea unui material postat pe internet de către Cristian Preda: *„Dispariția unei limbi nu e o catastrofă, dar e o pierdere”* (Bleen – 02.22.09 at 3:50 AM)

Cauzele dispariției limbilor

Cele mai vizibile cauze ale dispariției limbilor sunt, de fapt, extralingvistice, ținând de contextul economico-social, poli-

tic și... cultural al manifestării acestora. Se creează, după cum se vede, un cerc vicios în relația limbă/cultură. În principiu, dispariția limbilor se explică prin dispariția vorbitorilor respectivi. Iar acest din urmă fenomen se manifestă în mai multe feluri.

1. Reacția tinerelor generații față de limba maternă

Coordonatorul *Atlasului Unesco*, profesorul australian Christopher Moseley, enumeră ceea ce el numește „factorul psihologic” prin cauzele generale ale dispariției limbilor, precizând că înțelege prin aceasta situația în care un anumit grup etnic se supune în mod voluntar limbii dominante. Este vorba despre ceea ce în alte concepții se numește „prestigiul limbii”, efectele acestuia manifestându-se, evident, în societățile bilingve, sau plurilingve (plurietnice). Studiile despre criteriile de evaluare a limbilor proprii și a limbilor cu care vorbitorii se află în contact arată că se iau în considerare vechimea, puritatea și corectitudinea acestora. Astfel, limbile hibride, cu amestecuri vizibile, erau apreciate negativ la sfârșitul secolului al XIX-lea, secolul supremației națiunilor, secolul renașterii popoarelor „mici”, prin excelență, când limba era considerată mai mult ca oricând definitorie pentru ființa unui popor. Efectul acestei atitudini se simte și astăzi¹⁹, așa cum supraviețuiesc și ideologiile naționaliste, în toate sensurile posibile. Din această perspectivă, chiar și bilingvismul este judecat ca factor negativ.

Cu privire la vechimea unei limbi, lucrurile sunt mai complicate, pentru că este nevoie de un anumit grad de instruire ca să judeci corect acest lucru. În general, însă, circulă stereotipurile, care își pun amprenta asupra unei comunități lingvistice mai mult decât cunoașterea științifică. Chiar dacă limba strămoșilor are rădăcini adânci în istorie, dar grupul etnic respectiv se afla în minoritate numerică și are statut social-cultural defavorizat, noile generații pierd sentimentul nobleței conferit de vechimea limbii lor, trăind un sentiment de inferioritate față

¹⁸ Apud *Cotidianul.ro*, ed. cit.

¹⁹ Georg Kremnitz, 1994, p. 21.

de vorbitorii majoritari ai limbii dominante²⁰.

Observăm că, de fapt, mecanismul care acționează decisiv este de ordin social-economic și cultural. „Limba ocupațiilor tradiționale”, ca să spunem așa, chiar dacă acestea constă în meșteșuguri vechi și complicate, cu produse civilizatorii etern valabile, este abandonată în favoarea limbii moderne, căci aceleași produse sunt obținute la scară industrială, prin mijloace tehnice eficiente, chiar dacă nu de aceeași calitate, și implică mai mult pe vorbitorii acestei limbi. Cu atât mai mult, ocupațiile tradiționale din domeniul agricol, din zonele rurale sunt stigmatizate²¹, chiar și în actuala epocă a produselor „bio”. Așa încât tinerii din aceste comunități își însușesc și ei așa-numita „evaluare socio-lingvistică negativă”²². Se procedează, practic, la abandonarea identității lingvistice, după cum constată Thede Kahl, cel care, sintetizând aceste studii, conchide:

„În timp ce sexul, etnia și aspectul fizic nu pot fi schimbate, renunțarea la limbă sau limitarea folosirii ei oferă soluția cea mai comodă în rezolvarea acestei probleme”.²³

2. Repartizarea geografică a limbilor

Geografia fizică, umană și economică a lumii furnizează un alt set de explicații pentru moartea limbilor. Autorii „atlaselor morții limbilor” reiau, de fapt, hărți mai vechi, realizate de către specialiștii în geografie lingvistică, disciplină de sine stătătoare, desprinsă din alte științe ale limbii – istoria limbii, gramatica comparată a limbilor și dialectologia. Cu deosebirea că marchează alte puncte de reper, noii specialiști constată aceeași mare diversitate a limbilor și, implicit, aceeași dificultate de

departajare a acestora după statut (limbă/dialect/grai), după origine etc., pe de o parte, și aceeași distribuție geografică inegală, pe de altă parte. Astfel, după datele centralizate de Summer Linguistic Institute, 51% dintre limbile lumii se vorbesc în Africa, în Asia și în regiunea Pacificului, cu o concentrare foarte mare în Noua Guinee, înregistrată cu o șesime din limbile vorbite pe glob (800 de limbi). În Africa Subsahariană se vorbesc peste 2000 de idiomuri, adică o treime din limbile lumii. Cam 10% dintre aceste vorbesc în următorul secol. Nu întâmplător, platoul Pacificului de Nord se află printre zonele cu risc ridicat de dispariție a limbilor rare, consemnat în *Red Book...*, deși, în cifre absolute, există și o abatere de la regulă, după cum vom vedea mai jos.

În schimb, în Europa se vorbesc numai 3% din limbile lumii, după calculele unor specialiști²⁴. Or, diversitatea lingvistică este o cauză aproape sigură a dispariției unora dintre limbi în favoarea altora. Christopher Moseley notează în mod clar această constatare:

*„Cu cât este mai mare diversitatea lingvistică, cu atât este mai mare numărul limbilor în pericol”*²⁵.

În strânsă legătură cu diversitatea lingvistică se află densitatea populației. După aceleași statistici SIL, 80% dintre limbi sunt vorbite în câte o țară, 96% dintre limbile consemnate în recensămintele actuale sunt vorbite de numai 4% din populația globului; și, încă și mai grav, cele peste 3.500 de dialecte sau limbi rare sunt vorbite de numai 0,2% din omenire. Pe de altă parte, 80 dintre limbile cu circulație mai mare (engleza, chineza, spaniola, franceza, germana, rusa etc.)

20 W. U. Dressler, și R. Wodak-Leodolter, 1977, p. 33-34.

21 Din perspectiva aceasta, participanții la o discuție online despre soarta limbilor invocabau definiția limbii noastre strămoșești, „cu îndemnuri pentru vite”, așa cum apare ea la unul dintre cei mai mari poeți români. În acest context se pune întrebarea dacă nu cumva trebuie să ne așteptăm la o apropiată dispariție, deși deocamdată, daco-româna este singura dintre dialectele valahe neinclusă pe lista limbilor în pericol din *Atlasul UNESCO* sau din *Cartea Roșie a limbilor în pericol...*

22 E. P. Hamp, 1989, p. 197-201.

23 Th. Kahl, 2008, p. 132.

24 După calculele noastre, cifra este chiar mai mică: 1,78% - dacă luăm ca bază de referință cele 6.900 de limbi inventariate de UNESCO.

25 # 8220, apud *Telegraf*, 20.02.2009. Ultima pagină.

sunt vorbite de aproximativ 80% din populația globului. Numai 20 de limbi sunt vorbite în comunități răspândite în mai multe țări și reprezentate de sute de milioane de vorbitori. Mai precis, 8 limbi sunt folosite zilnic de către jumătate din populația globului²⁶, conform enciclopediei pentru tineret *Millennium Family*, ale cărei baze de calcul par însă diferite de alte lucrărilor oficiale de referință, citate mai sus.

Toate aceste cifre, derutante la un moment dat, mai ales că se folosesc sisteme diferite de referințe, grile diferite de calcul și raportări diferite la maxima superioară și cea inferioară, conduc totuși, spre câteva constatări simple și fundamentale: este clar că fărâmițarea etnică nu servește cauzei limbilor „mici”, limbile vorbite de puțini locuitori fiind cele mai expuse pieirii. Pe de altă parte, aceleași date geografice ne confirmă faptul că presiunea limbilor „mari” constituie o altă cauză a extincției celor mici. Modul în care se realizează această presiune constituie alte cauze propriu-zise invocate în cercetările de specialitate.

3. Potențialul social-economic al comunităților de vorbitori

Considerațiile de până acum au indus deja o imagine supralingvistică, mai precis, de natură economico-socială, a fenomenului în discuție. Acesta pare, de departe, cel mai important ca efecte și, prin urmare, cel mai complex ca modalități de manifestare.

- În primul rând, funcționează principiul supremației pe care o are întotdeauna „limba păinii”, adică limba care asigură o mai bună integrare socio-profesională de

natură să confere vorbitorilor o existență decentă, dacă nu chiar îndestulătoare. Acesta este motivul pentru care nu numai că tinerii renunță la limba maternă în favoarea limbii oficiale, dominante, dar chiar și părinții sunt de acord cu această opțiune²⁷.

- La scară mai mare, același lucru se întâmplă cu limbile și dialectele vorbite în comunități care fac parte din corporațiile transnaționale, din organisme și blocurile economice și politice care decid evoluțiile regionale sau/și continentale sau planetare. Se creează un dezechilibru social-economic între masele de vorbitori ai diferitelor limbi, în sensul că un mic număr de limbi vorbite în grupurile cu prestigiu social și cultural controlează resursele economice și, implicit, deciziile politice, sporindu-și puterea de influențare în ritm proporțional cu dispariția limbilor mai puțin răspândite. Se impun, în aceste cazuri, limbi precum chineza, engleza, spaniola, rusa, franceza, germana, în defavoarea unor idiomuri locale, chiar în spațiile geografice în care s-au născut și s-au dezvoltat acestea din urmă, cu o istorie de mii de ani. Mai grav este faptul că acest proces nu aparține epocii actuale, a globalizării declarate, ci a început cu câteva generații bune în urmă, practic – odată cu modernizarea lumii, favorizată de industrializarea economiilor naționale și mai ales a statelor multinaționale, cu colonii și popoare de mare eterogenitate etnică și lingvistică.

În aceasta situație, este o naivitate să afirmi că salvarea limbilor minoritare se poate realiza prin convingerea copiilor că

26 Chineză este utilizată de 1,2 miliarde de vorbitori; engleza – 478 de milioane; hindi – 427 de milioane; spaniola – 392 de milioane; rusa – 284 de milioane; portugheza – 184 de milioane; franceza – 125 de milioane. De precizat este faptul că această statistică, oferită de MFE, ține seama de vorbitorii nativi sau bilingvi din țările unde fiecare dintre aceste limbi este declarată „oficială”. În realitate, engleza este *lingua franca* pe tot globul, inclusiv în țări cu puternice restricții tradiționaliste, precum Japonia, China, țările arabe etc. în situații oarecum similare, chiar dacă la mare distanță ca număr de utilizatori „culturali”, se află franceza, germana, italiana ș.a., cf. P. Ch. Bârlea, 2007.

27 Am cunoscut noi înșine asemenea cazuri. În câteva sate locuite exclusiv de reprezentanți ai comunității ucrainene, conducerea școlii, corpul profesoral și comitetul de părinți au renunțat de bună voie la dreptul pe care li-l conferea legislația statului român de a organiza predarea în limba maternă, deși aproape toate cadrele didactice puteau face acest lucru, fiind bilingve. Explicația care ni s-a dat a fost aceea că se dorește evitarea izolării lingvistice a elevilor, care ar avea astfel mari dificultăți mai târziu, în obținerea unui loc de muncă și mai ales în comunicarea la locul de muncă și în societate. Exprimarea greoaie și defectuoasă în română, datorată faptului că vorbeau o altă limbă în familie, accentuată de studii în aceeași limbă, atrăgea ironii, etichetări, marginalizare socio-culturală, în cele din urmă.

limba străbunilor lor reprezintă o valoare în sine, că este depozitarea unui tezaur cultural etc. Bunăstarea macrosocietății în care sunt integrați are efecte educative și ideologice infinit mai puternice.

- O altă cale de manifestare a factorului economico-social este tehnologizarea rapidă a lumii contemporane. Beneficiile tehnologiei moderne și costurile relativ scăzute ale acesteia ajută comunitățile tradiționale să sară peste etape întregi din evoluția firească a unei comunități umane. Acesta este un aspect al „globalizării acceptate”, mai subtilă și mai pregnantă decât „globalizarea forțată”. Din păcate pentru comunitățile lingvistice mici, noua tehnologie aduce cu sine un vocabular nou, deseori de circulație universală, pe care limbile minoritare nu mai au răgazul și forța să-l asimileze, ci și-l însușesc direct, pe calea împrumutului total. Noul context material, cu confortul său tehnologic, creează un stil nou de viață, comportamente și atitudini noi, o gândire nouă, care se exprimă într-un limbaj nou²⁸. Toate la un loc contribuie rapid și sigur la dispariția limbii ce conservă valorile materiale și spirituale moștenite.

- În sfârșit, același context macroeconomic și socio-cultural impune modificări ale modului de viață al grupurilor etnice defavorizate, cu consecințe directe ale limbilor respective. Sunt amintite, în acest sens: sedentarizarea unor grupuri mobile prin tradiție (este interesant că unele grupuri nomade trec prin faza intermediară a folosirii mijloacelor auto în locul atelajelor cu tracțiune animală sau a transhumanței *per pedes*); exodul de la sat la oraș, urbanizarea unor foste așezări rurale sau mutarea în alte regiuni a comunităților altădată „închise”; căsătoriile mixte; industrializarea vechilor meșteșuguri, modernizarea prin tehnologii

noi a producției agricole, renunțarea la unele ocupații vechi; modernizarea întregii vieți, prin accesul la tehnică, mass-media etc. La toate aceste schimbări, care contribuie din interior și în mod voluntar la destrămarea societăților tradiționale, se adaugă un fenomen „din afară”: invazia zonelor izolate, conservatoare, a valorilor materiale, culturale, implicit lingvistice de către populația majoritară: case de vacanță, vile, pensiuni, cu tot ce aduce cu sine turismul modern. În aceste condiții, destrămarea societăților tradiționale atrage după sine și pierderea limbii corespunzătoare.

4. Relația scris/oral

Strâns legat de cele arătate mai sus este aspectul predominant oral al limbi în pericol de dispariție. Practic, jumătate dintre limbile aflate în această stare nu au avut niciodată o variantă scrisă, iar multe altele au forme rudimentare sau, dimpotrivă, prea complicate, de scriere, cu documente puține, deseori redactate în alte limbi – de mai largă circulație –, depozitate, fragmentar, în cu totul alte locuri decât în vatra strămoșească (de obicei, în bibliotecile, arhivele și muzeele țărilor colonizatoare și a țărilor cu potențial economic mare).

În legătură cu aceste două ultime aspecte – impactul tehnologic și raportul scris/oral al limbilor – trebuie adăugat că și idiomuri cu reprezentare demografică semnificativă, cu o cultură și o istorie bine conturate și recunoscute ca atare, sunt expuse pericolului, într-un viitor nedeterminat, deocamdată. Există limbi, precum ceha, slovacă sau maghiara, în care lexicul științific se bazează în măsură considerabilă pe terminologia populară de specialitate²⁹.

În cazul maghiarei, lingviștii nu văd cu ochi buni nici astăzi învațarea termenilor străini. Din cauză că, în cazul științelor naturale, de exemplu, terminologia științifică

28 Cristina Andrei, *Către o nouă limbă universală*, Cultura (O. 1340). Poezii, literatură, cultură, arte.

29 Din cauza îndelungatei dominații germane în spațiul ceho-slovac, lingviștii din acest spațiu au procedat, imediat după eliberare, la eliminarea sistematică a cuvintelor „străine” din limbă și înlocuirea lor cu „neoașisme” locale. De exemplu, pentru „sulf”, s-a impus un termen care ar corespunde românescului popular „pucioasă”. Acest act de naționalism lingvistic, perfect explicabil în context istoric și psihologic, ca mentalitate etc., s-a dovedit neproductiv ulterior, în epoca deschiderilor politico-economice, când contractele comerciale, documentele de transport și corespondența oficială impun traduceri și echivalări suplimentare, în multe cazuri, căci pe plan european și mondial se utilizează neologismele de circulație internațională, bazate pe afixoide greco-latine.

autohtonă nu este satisfăcătoare, cercetătorii, ziariștii și chiar cadrele didactice universitare apelează direct la corespondenții englezești pentru noțiunile respective. Acest lucru pune în pericol limba națională, pentru a cărei salvare ar trebui inițiată o mișcare de înnoire, consideră profesorul Janos Pusztay, de la Universitatea „Daniel Berzsenyi”, din Szombatheley³⁰.

Din nou, avem de-a face cu o atitudine idealistă, romantică. Chiar și limbi foarte deschise la noile achiziții, dar care, în același timp, și-a păstrat nealterată structura esențială gramaticală, lexicală și științifică, precum româna, apelează la anglicisme pentru terminologii diverse (mass-media, relații publice, cultură, tehnică și, în special, pentru limbajul informatic³¹).

În ambele cazuri, statutul limbilor respective, încă neincluse pe lista „roșie”, devine nesigur, într-un viitor nu prea îndepărtat. Nu întâmplător, studenții din Ungaria au răspuns în proporție de aproape 10%, în cadrul unui sondaj organizat pe această temă, că ar fi de imaginat introducerea englezei ca limbă de stat în Ungaria.

5. Religia

Confesiunea religioasă este, de asemenea, una dintre cauzele – secundare, dar de-

loc neglijabile ale dispariției/rezistenței limbilor. În țările unde diversitatea lingvistică corespunde diversității religioase, limbile minoritare se mențin mai bine³², pe când în țările unde diferitele comunități lingvistice aparțin aceleși confesiuni, grupurile minoritare renunță la limbile materne datorită rolului integrator al religiei, mai ales în țările în care se vorbește – oficial sau semioficial – despre „religie națională”.

6. Politicile oficiale

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, politica guvernelor este responsabilă de dispariția unor limbi. Ch. Moseley numește „factor militar” situația în care se recunoaște o anumită voință, cu implicații politice, economice etc., de a eradica unele grupuri etnice. Exemplele cele mai cunoscute țin de trecutul unor astfel de comunități, cum ar fi aborigenii din Australia, nativii siberieni din fosta U.R.S.S., indienii din America de Nord și mulți alții. Metodele coercitive de impunere a limbii naționale s-au manifestat pe față, în asemenea cazuri.

Alteori, metodele sunt mai subtile și mai eficiente, în sensul că guvernele sprijină programe foarte coerente de stimulare a opțiunii pentru limba oficială, prin finanțări de diverse tipuri etc.³³

30 Vezi art. „Jumătate din limbile vorbite în lume sunt condamnate la dispariție”, în *Făclia*, loc.cit.

31 Dacă până în urmă cu câțiva ani se înregistrau circa 5.000 de cuvinte de origine engleză în limba română contemporană, astăzi se vorbește despre mai mult de 20.000 de împrumuturi sau măcar de calcule lingvistice după engleză. Așa stând lucrurile, nu este de mirare că nici măcar lucrările normative ale Academiei Române, precum DOOM2, nu păstrează o linie coerentă de scriere și pronunțare a acestor neologisme. Dicționarul reflectă, pe de o parte, vârsta împrumuturilor, dintre care unele au apucat deja să fie asimilate și „normate” ortografic și ortoepic, iar altele sunt în curs de asimilare (fie sub forma adoptării fonomorfologice la specificul românei, fie sub forma adoptării *tale quale*). În sfârșit, se ține seama de faptul că unele pot fi simple efemeride, ținând de o anumită modă, de un context favorizant etc.

32 E. P. Hamp, 1978, p. 155-162.

33 În studiul nostru *De la bilingvism la monolingvism în comunitățile românești din SUA și Canada* arătam că primele valuri de imigranți români din America de Nord povestesc, în însemnările lor autobiografice, cum au beneficiat de cursuri serale în care profesionalizarea într-un anumit domeniu (metalurgic etc.) se împletea cu învățarea limbii, culturii și civilizației americane. Cursurile erau gratuite, erau conduse de un corp profesoral bine pregătit și, mai mult, „elevii” (seraliști maturi, în majoritatea cazurilor) beneficiau de manuale și chiar de rechizite gratuite. Continuându-ne cercetările, aveam să aflăm, din cărți de memorialistică datând cam din aceeași epocă, precum și din studii ulterioare, că autoritățile foloseau și metode mai puțin subtile și mai puțin „ortodoxe” în efortul de omogenizare lingvistică a uriașelor valuri de imigranți sosiți din toate colțurile lumii. Astăzi, există din nou organisme guvernamentale care sprijină pe toate căile, inclusiv financiar, conservarea culturilor indigene și a celor alogene mai recente. Din păcate, pentru unele etnii, măsurile actuale sunt tardive, iar pentru autohtonii care au supraviețuit sau pentru imigrația recentă, ele sunt simbolice, în condițiile în care globalizarea are efectul bulgărelui de zăpadă, antrenând nu numai ștergerea diferențelor etnolingvistice, prin factori imuni la orice măsură profilactică.

Oricare ar fi calea de acțiune, această cauză rămâne una dintre cele mai des invocate de către cei direct afectați de dispariția limbilor. Acesta este motivul pentru care afirmam că o enumerăm spre sfârșit, deși nu este cea din urmă. Pentru mulți nespecialiști, pentru comunitățile etnolingvistice minoritare, ea este cea mai vizibilă și, ca urmare, cea mai încriminată.

În realitate, fiecare dintre aceste cauze ale morții limbilor acționează în felul său, dar în directă relație cu celelalte. Rareori se întâmplă ca numai una dintre ele să stea la baza dispariției unei comunități etnolingvistice. În principiu, acțiunea se desfășoară în diacronie, pe de o parte, și concentric, pe de altă parte, dinspre factorii extralingvistici (geografic, economic etc.) spre cei „pur” lingvistici. Am folosit ghilimelele pentru atributul „pur”, pentru că o modificare lingvistică, mai ales la nivelul lexicului, are totdeauna și cauze externe – psihologice, sociale ș.a.m.d.

Totuși, sintagma trebuie păstrată în discuție și, dacă am încerca să găsim o „cauză a cauzelor”, acesta este nivelul ultim la care trebuie să ne raportăm.

Pentru explicitarea ei, primul demers care se cuvine făcut este clarificarea conceptelor cu care operăm.

a) Din exemplele date până acum, se înțelege că cele mai multe idiomuri³⁴ moarte sau pe cale de extincție sunt, de fapt, dialecte sau chiar subdialecte și mai puțin limbi, în sensul științific al termenului. Pentru un lingvist, diferența dintre *limbă*, *dialect*, *subdialect* (*grai*) este destul de clară, iar pentru toți ceilalți – interesați de această problemă – definițiile stau la îndemână în orice dicționar de termeni lingvistici și chiar în orice dicționar general, enciclopedic etc. Din păcate, există multe situații când nu lingviștii stabilesc statutul unui idiom, ci conducătorii comunității lingvistice respective, cu asentimentul unei bune părți a vorbitorilor, conștienți sau nu de existența unor trăsături definitorii pentru conceptul

respectiv. Pentru orice intelectual român și chiar pentru cei mai puțin instruiți este relevant cazul idiomului vorbit în Republica Moldova, decretat oficial ca limbă de sine stătătoare, cel mult înrudită cu româna și botezată, la fel de oficial, cu un alt nume, deși este clar pentru oricine că nu reprezintă nici măcar un dialect al românei, cum ar fi meglenoromâna, de exemplu, ci numai un „grai”, adică o variantă regională a dacoromânei. Din această perspectivă, este corect să punem pe același plan așa-numita „limbă” a huțulilor din Bucovina, sau „limba” manisi, vorbită de cca. 7000 de persoane, cu limbă sanscrită, să spunem?

Desigur, nu contează neapărat reprezentarea demografică și răspândirea geografică a unei limbi, ci vechimea ei și cultura corespunzătoare. Pe de altă parte, orice element care asigură diversitatea contribuie la evoluția omenirii – acesta este un principiu deja

34 Folosim acest termen cu sensul cel mai larg, de sistem de comunicare verbală, cu o structură fonetică, gramaticală, lexicală și stilistică bine definită, indiferent de numărul utilizatorilor, de înrudiri, filiații, situare geografică etc.

elementar aici. Din acest punct de vedere, dispariția oricărui idiom este, cum spunem, o pierdere pentru omenire. *La scară istorică, însă mărirea și decăderea limbilor se interpretează în ciclurile naturale ale culturilor și civilizațiilor* – și aceasta este perspectiva din care trebuie să judecăm lucrurile.

b) În al doilea rând, nici conceptul de „limbă moartă” nu este prea clar definit. Autorii lucrărilor de specialitate de la care am pornit aici stabilesc niște criterii – care sunt operaționale, indiscutabil, în demersul mai mult decât valoros al instituțiilor respective. Dacă „limbă aproape moartă” este cea cu mai puțin de 10 vorbitori, „moartă” înseamnă, prin deducție, cea fără nici un vorbitor oficial înregistrat. Dar din perspectiva diacronică, istorică, și din perspectiva sincronică, a datelor „de pe teren”, acest criteriu poate fi amendat cu trăsături de detaliu.

Din prima perspectivă, latina este o limbă vorbită, în numeroase variante, cu evoluții definite în timp și spațiu, de către câteva sute de milioane de oameni³⁵. În același fel se pune problema limbii grecești vechi, a ebraice și a.m.d., chiar dacă unele au mai puțini „urmași”.

Din a doua perspectivă, complicațiile sunt încă mai mari. Există comunități etnice încă bine organizate, dar în care tânăra generație refuză să mai folosească limba maternă, din motivele arătate mai sus. Or, una dintre cele mai curente definiții ale morții limbilor se referă tocmai la acest aspect. Ideea este formulată astfel de către Lyle Campbell, de la Universitatea Utah – SUA:

„Limba pe care noua generație nu o învață este condamnată clar la moarte”.

Pe de altă parte, în multe documente oficiale și chiar în studii lingvistice de specialitate sunt luați în considerare și cunoscătorii pasivi ai unui idiom, adică nativii care refuză să o folosească sau, încă mai curios, străinii care au învățat-o prin afiliere naturală (integrarea în comunitate) sau integrarea culturală/studii de specialitate, studii individuale de amatori etc.). Altfel

spus, cei care cunosc parțial limba pot fi considerați vorbitori reprezentanți ai acesteia, tot așa cum vorbitorii nativi, autentici, au libertatea să nu-și declare adevărata limbă maternă la recensămintele oficiale. Așadar, decretarea „morții” unei limbi este, de multe ori, discutabilă.

Se întâmplă însă și fenomene mai interesante, ca să nu spunem mai ciudate, care țin de specificul limbilor, știut fiind că limba are o logică a ei, nu totdeauna încadrabilă în parametrii logicilor formale, matematice etc.

Astfel, există limbi care „au murit” o dată și apoi au reînviat, atât pe cale artificială, cât și pe cale naturală.

a) Urmașii celților de pe coastele britanice au reușit să reînvie *cornica*, limba din Cornwall, pe care o întrețin prin gramatici, dicționare, reviste și... pe internet, prin mai multe bloguri (cf. Salahhe, 02.22.09, at 3:32 am).

b) Prin politici lingvistice adecvate, bine susținute de către toți cei interesați, este în creștere numărul vorbitorilor limbilor *aymara centrală* și *quechua*, din Peru, ca și limbile *guarani*, din Paraguay, *maori*, din Noua Zeelandă, și încă alte câteva, din Canada, SUA, Mexic etc.

c) Un fost dialect al limbii *lamma*, vorbit de către comunitatea papuașilor de pe o mică insulă din arhipelagul indonezian s-a dezvoltat, pe cale naturală, pare-se, până într-atât, încât se poate afirma că stă la baza nașterii unei noi limbi, *illu*, pe cale să fie răspândită în mai multe zone ale Indoneziei de Sud-Est.

Și ebraica a fost „reînviată”, prin standardizarea elementelor disparate din complexitatea variantelor vorbite în diaspora, după întemeierea statului Israel, în urmă cu câteva decenii.

Aromâna este și ea în expansiune, menținută prin eforturilor unor nativi, nici măcar prea uniți între ei, nici teritorial, nici în privința concepției despre patria-mamă, despre origine, despre alfabet și ortografie. Totuși, se fac traduceri din și în aromână, se

35 Calculul estimativ, incluzând Europa + America Latină + America + alte zone de pe glob, conduce la o cifră de peste 900.000.000 de vorbitori.

organizează congrese, evenimente culturale, se scriu istorii ale comunității, se arhivează cărți și documente, ba chiar se întrețin situri pe internet, iar foarte curând urmează să se redacteze o variantă a *Wikipediei* în această limbă.

Nu știm cât de mult vor rezista resurrecțiile artificiale, care seamănă mai mult cu limbile inventate, fie în mod serios (*valapük, esperanto, ido, delmondo* etc.), fie la modul ludic, artistic (vezi limbile născocite de scriitori, ca J.R.R. Tolkien³⁶, care a fost un reputat universitar lingvist, de altfel, în viața de toate zilele, ca Nina Cassian sau ca alții, mai puțin savanți și mai puțin scriitori, precum țărani dintr-un sat transilvănean din zilele noastre.

Nu știm nici ce soartă va avea noua limbă indoneziană *illu*.

Dar știm foarte sigur câteva lucruri fundamentale pentru înțelegerea faptelor despre care vorbim aici.

Apariția și dispariția limbilor sunt două fețe ale aceluiași proces din mersul istoriei omenirii. Nu este cazul aici să reluăm teorii cunoscute despre clasificarea genealogică a limbilor și despre rezultatele la care conduc metodele reconstrucției comparativ-istorice. Dar merită să reamintim că aceste demersuri dovedesc existența destul de sigură a unei limbi comune, preindoeuropene, pierdută în negurile istoriei, din care s-au desprins mari familii de limbi, printre care și indo-europeana, din care s-au format, în etape ulterioare, grupuri și subgrupuri, unele putând fi reconstituite, cel puțin la nivelul rădăcinilor unor cuvinte, pe baza atestărilor din limbile moderne și din limbile vechi³⁷. Ar mai fi util să amintim despre existența dovezilor sigure că limbile moderne naționale, limbile literare standard s-au format din impunerea unui anumit dialect sau chiar a unei variante regionale, locale, în anumite condiții de dezvoltare economico-socială și culturală, condiții istorice favorizante, să le spunem. De obicei, se invocă exemplul spaniolei, dezvoltată din castillană, sau al itali-

anei standard, dezvoltată din dialectul vorbit la Florența³⁸. În sfârșit, în toate aceste cazuri, se manifestă, într-un fel sau altul, ceea ce lingviștii de astăzi numesc „contacte lingvistice”, un fenomen de complex, cu cauze, cu manifestări și cu rezultate de o mare diversitate – extralingvistice și lingvistice propriu-zise, trebuie să precizăm din nou acest „detaliu”, inclusiv observația referitoare la „puritatea” manifestărilor lingvistice. O constantă a acestui uriaș mecanism este faptul că, în mod logic, în cadrul respectivelor contacte, unele limbi se impun în defavoarea altora. Rezultatele se distribuie diferit, în timp și spațiu, de la conviețuirea îndelungată a unor limbi dominante, a altor limbi minoritare, până la dispariția unora și impunerea totală, a altora. Vorbim despre impunere relativ totală și încă mai relativ exclusivă, pentru că – după cum am remarcat deja în paginile de mai sus – diversitatea reprezintă o rațiune de a fi a comunităților umane. Cazurile de izolare totală sunt extrem de rare și, în orice caz, contraproductive pentru societatea respectivă și, oricât ar părea de paradoxal, pentru limba utilizată de aceea societate. Cu atât mai puțin putem vorbi despre dominare „definitivă” a unei limbi, judecând faptele la scară istorică.

Prin urmare, avem de-a face cu un fenomen natural, comparabil într-o anumită măsură, cu toate celelalte care țin de evoluția vieții pe pământ: apariția și dispariția unor forme geografice, apariția și dispariția unor specii de plante și animale, succesiunea – cu urcușuri și coborâșuri – a societății umane, schimbările climatice ș.a.m.d.

Desigur, sunt de înțeles semnalele de alarmă trase cu privire la soarta limbilor și măsuri de salvare se pot lua și trebuie luate, în cele mai multe cazuri. La o analiză atentă, nici în această privință, însă, lucrurile nu sunt atât de simple pe cât par. Atât organismele internaționale îndrituite să întreprindă măsuri concrete, cât și cele particulare sau specialiștii care vorbesc în nume propriu

36 Autorul *best seller*-urilor din seria *Stăpânul inelelor* etc.

37 Pentru evoluția limbilor, din perspectivă comparativ-istorică, cf. Carlo Tagliavini, 1977.

38 Cf. Marius Sala (coord.), 1989.

formulează și, uneori, aplică astfel de măsuri.

- „înnoirea limbii” (propunere formulată de către profesorul J. Pusztay, vizând salvarea limbii maghiare de concurența englezei, mai ales în domeniile științifice).

- utilizarea blogurilor, pentru salvarea măcar a variantei scrise a unor limbi (măsură propusă, evident, de un blogger – participant la discuția declanșată de Cristian Preda (cf. Bleen, 02.22.09 at 2:26 am). Argumentele ar consta în apropierea vorbitorilor, dispersați geografic și deveniți astfel vulnerabili, în costurile categoric mai scăzute ale comunicării, față de orice alte forme de media, de educație, de popularizare a istoriei și a valorilor respectivei comunități etc.

- se vorbește mult, la modul general sau cu soluții și fapte concrete, despre politicile educative, despre favorizarea exercițiului (a exercitării limbii), ca metode de protecție a limbilor periclitate. Soluțiile educative concrete constă în editarea abecedarelor și a manualelor de gramatică, istorie, geografie, a cărților de literatură populară și cultă, susținerea financiară a cursurilor și a formării specialiștilor în diverse domenii, selecția din rândurile minorității respective, susținerea financiară a cercetărilor în domeniu, perfecționarea metodelor de predare³⁹ etc.

- în aceeași sferă intră mijloacele administrative și cultural-politice de protecție: ocrotirea prin legi speciale, cum se întâmplă cu catalana, galițiana, basca⁴⁰, standardizarea, susținerea variantei scrise, acordarea unor spații în programele școlare, culturale și în mass-media, acceptarea bilingvismului în administrație etc.

- tot măsuri cultural-educative sunt și cele care îi vizează pe locuitorii majoritari din țările multietnice și din orice țară, mai ales pe tineri; este vorba despre educația în spiritul toleranței, a comunicării interpersonale și intergrupuri, de conștientizare a mecanismelor și efectelor stereotipurilor și prejudecăților în spiritul conviețuirii cu „celălalt”, în spiritul cunoașterii și prespectării valorilor materiale și spirituale ale semenilor din fiecare comunitate umană ș.a.m.d.

Desigur, multe dintre aceste măsuri de protecție sunt realizabile, sunt deja aplicate și au chiar rezultate verificabile. Uneori, efectele sunt chiar spectaculoase: reînvierea unor limbi și încadrarea într-un sistem socio-profesional, plasarea lor direct în epoca internetului, școlarizarea unui mare număr de etnici „liberi”, prin tradiție, de orice formă de educație și activitate instituționalizată.

Dar, pe de altă parte, este clar că primele dintre soluțiile propuse enumerate de noi mai sus sună a idealism, iar ultimele – a lozinci și fraze frumoase, dintr-o veritabilă „limbă de lemn” (de data asta, este vorba despre limba de lemn UNESCO, a Uniunii Europene și a multor programe și instituții internaționale cu rol „caritabil”).

Contraargumentele la măsurile respective sunt, din păcate, mai multe și mai convingătoare.

- „Înnoirea limbii” (probabil cu elemente din resurse interne) face parte din aceeași atitudine de „purificare” și protejare care apare periodic în istoria gândirii lingvistice din orice cultură evoluată. O limbă este, totuși, un organism viu – chiar dacă astăzi ne distanțăm de teoriile neogramaticilor – care și urmează căile proprii de autoreglare, iar atunci când specialiștii au intervenit prea categoric, ca în cazurile de apărare a specificului național de care am amintit mai sus, rezultatele s-au dovedit păguboase, într-o etapă ulterioară. Nici chiar în domeniul terminologiei, cel mai pretabil la reglări dirijate – la nivel național și internațional – infuziile controlate nu duc la rezultatele scontate.

- Cât despre rolul internetului (în speță, al *blogurilor*), el este deja semnalat și analizat, ca sursă de variante stilistice ale limbii literare standard (de exemplu, la nivelul ortografiei etc.). Cât despre folosirea lui pentru menținerea unor limbi și dialecte pe cale de dispariție, propunătorii uită că cele mai multe comunități aflate în această situație se află în situații defavorizate social și economic. Vorbitorii fac parte preponderent din generația vârstnică, accesul la tehnologia elementară astăzi (televiziune, transport

39 P.Gh. Bârlea, 2006, p. 146.

40 Cf. Gerhard Bach & Gisèle Holzer (dir.), 2006, *passim*.

etc.) este încă o problemă, mulți nici nu știu să scrie. Mai mult chiar, documentele oficiale deja citate aici precizează că circa 1250 de limbi, adică jumătate din cele aflate în pericol, nici nu au cunoscut vreodată forma scrisă. Pe de altă parte, o limbă trăiește prin vorbitorii ei, prin valorile create cotidian de aceștia, nu prin inovații tehnice care îi conferă o existență virtuală. Cele două „soluții” propuse seamănă mai degrabă cu inițiativele creării limbilor artificiale – interesante, ca manieră de a gândi, dar sortite eșecului, prin artificialitatea schematismului lor, în ciuda entuziasmelor provocate în anumite medii.

- La rândul lor, măsurile administrative, politice, culturale și educative își dovedesc limitele mult mai frecvent decât am fi dispuși să o credem. Uneori, sistemul este organizat defectuos. Thede Kahl arată, în excelentul său studiu, citat de mai multe ori în aceste pagini, că în aromână, a cărei situație o cunoaște bine, s-au tradus *Biblia*, *Odiseea*, scrieri ale lui Shakespeare și Goethe, dar nu s-au scris abecedare și manuale elementare. În plus, traducătorii, ca și gramaticii, au poziții subiective, divergente, cu privire la specificul limbii, evitând cu bună știință anumite cuvinte (grecismele din limbajul religios, de exemplu) sau folosind alfabete diferite – unii pe cel latinesc, alții pe cel grecesc (cu adaptările pe care le crede fiecare de cuviință). Greșelile de strategie profilactică provin, de fapt, din cauze mult mai adânci decât cearta cărturarilor. Nu există un punct de vedere măcar relativ unanim acceptat (cum se întâmplă cu cele mai multe limbi vii) cu privire la originea aromânei și, implicit, cu privire la patria-mamă.

Pe de altă parte, controversalele cărturarilor sunt încă mai păgubos exploatate de către politicieni, chiar și când aceștia sunt reprezentanții minorității respective. Se cu-

noaște istoria amplului program guvernamental românesc din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea destinat școlarizării aromânilor din sudul Dunării⁴¹. Deși mulți copii au avut parte, astfel, de lumina cărții, efectul a fost mai degrabă negativ: nu numai diriguitorii, ci și oamenii simpli au considerat că se încearcă românizarea comunităților respective și, în consecință, își înscriau copiii la școlile grecești. Teama față de „propaganda românească” funcționează și astăzi⁴², după cum taxarea aromânei ca un dialect⁴³ al românei este respinsă la fel ca în vremurile de demult și astăzi, când științele limbii, cele ale istoriei și antropologiei au evoluat atât de mult, susținându-se ideea că aceasta este o limbă de sine stătătoare⁴⁴. Or, asemenea atitudini nu sunt de natură să faciliteze supraviețuirea idiomului respectiv, indiferent dacă este vorba despre o limbă sau un dialect.

Ajunși aici, putem înțelege de ce conducătorii țărilor în care viețuiesc comunitățile respective resping orice ajutor venit din afară, din partea celor înrudiți etnic cu acestea. Înțelegem de ce se caută nume locale pentru idiomul respectiv, de ce se inventează gramatici și dicționare, de ce sunt oprite la granițe cărțile și revistele scrise în limba respectivă, de ce se refuză cu atâta îndârjire construirea unor biserici ale comunităților minoritare, chiar atunci când reprezentanții respectivelor state, aflați ca minoritate pe teritoriul altor țări, beneficiază de școli, biserici, publicații susținute financiar de guvernele celor din urmă.

Cât despre educația tinerilor din întreaga lume, în spiritul dialogului intercultural, pare că pe cât se acționează mai mult, pe atât se înmulțesc cazurile de intoleranță. Există astăzi țări în care se promulgă decrete pentru interzicerea cuvintelor străine (ca cele occidentale, de tipul *pizza*, în unele state

41 Peste 100 de școli românești susținute financiar de statul român funcționau numai în Macedonia și Epir.

42 Th. Kahl semnalează scrisorile deschise ale Uniunii Panelene a Asociațiilor Culturale Aromâne adresate oamenilor de știință și oamenilor politici din Europa și din întreaga lume, cf. <http://vlahos.xan.duth.gr/>

43 Punct de vedere susținut de către T. Papahagi (1974); M. Caragiu-Marioțeanu (1975); Gh. Carageani (2002) – *Studi lingvistici sull'aromeno* –, Clusium, Cluj-Napoca, N. Saramandu, 1984 ș.a.

44 Cf. Mariana Bara, 2007.

arabe), se decide oficial dărâmarea statuiilor unor idoli „străini”, monumente de artă care au rezistat acolo de două mii de ani, în ciuda tuturor vicisitudinilor umane și naturale. Despre manifestările rasiste cotidiene nu mai este cazul să vorbim...

Așa stând lucrurile, putem să apreciem eforturile organismelor și specialiștilor implicați în salvarea limbilor, dar nu este cazul să ne facem iluzii. Dinamica limbilor depinde de un număr atât de mare de factori, se manifestă prin aspecte atât de diverse și de subtile, de neașteptate, încât ceea ce rămâne din inițiativele menționate este numai buna intenție. Cei care iau în tragic această realitate sunt înrudiți cu cei care luptă pentru salvarea speciilor de plante și animale pe cale de dispariție ș.a.m.d. Nimeni nu poate fi acuzat de rea intenție și nici măcar de idealism sau naivitate, dar, pe de altă parte, *uităm faptul că în timp ce unele specii dispar, apar altele noi și, în orice caz, toate se modifică mai mult sau mai puțin vizibil, adaptându-se mediului*⁴⁵.

Revenim la ideea că limbile își au mersul, ca să nu spunem „destinul” lor. Reluăm și principiul că soarta lor depinde de organizarea vorbitorilor, iar aceasta are ca principal determinant structura economică. Noțiuni precum „cultură” și „civilizație” sună frumos în analizele teoretice, dar forța motrice a acestora este, în termenii cei mai concreți, dorința de bunăstare – individuală, în primul rând, colectivă în al doilea rând. Legile economiei de piață, simple („cerere și ofertă”), dure, nedrepte, necunoscute – uneori, chiar și în „societatea bazată pe cunoaștere”, își fac simțită prezența în tot ce înseamnă suprastructură. Ideea a fost preluată defectuos de ideologiile stângiste și exploatate, la fel de defectuos, de ideologiile liberale. Pentru exemplificare, putem reaminti ideea refuzului tinerilor de a păstra limba și tradițiile străbune, atât timp cât limba dominantă a societății în care este integrat îi oferă cu totul alte șanse de a accede la civilizație. Un blogger dintre cei citați mai sus dă exemplul unui prieten al

său „tătar din Constanța”, care a învățat bine româna și engleza, a făcut serioase studii de cibernetică și este astăzi un om împlinit profesional la... Cluj. Cităm din aprecierea de bun simț, nu fără plăcerea de a reda „stilul bloggerist” (blogheresc?):

„...să îi fi cerut imperativ să rămână la Constanța, să studieze civilizația mongolă (tătărăscă) și istoria Hoardei de Aur ar fi făcut din el un tătar mai autentic decât este acum, dar un om neîmplinit și... nefericit” (Bogdan Duca, 02.22.09 at 3:25 AM).

Din această perspectivă, nu trebuie să ne mirăm de previziunile îngrijorătoare cu privire la viitorul ceva mai îndepărtat al limbilor. Am citat deja opinia unor cercetători ca D. Nettle și S. Romaine, cu privire la dispariția a jumătate din limbile actuale până la sfârșitul acestui secol sau ca cea a lui David Crystal, care consideră că după acest termen nu vor mai rămâne decât 600 de limbi pe glob. Există însă și opinii în care proporția dezastrului este dusă la extrem, afirmându-se că nu peste mult timp întreaga omenire va vorbi o singură limbă, ceea ce înseamnă că se încheie, pe o altă buclă a spiralei (marxiste?), un mare ciclu uman. Revenim la pre-indoeuropeana teoretizată de lingviști, istorici și antropologi sau la limba comună adamică, dinainte de Babylon, invocată de teologi. Numai că, de data aceasta, numele acesteia pare să fie „engleza”. Supremația ei pare a fi susținută de toate criteriile decelate, cât de cât coerent, de către specialiști, în noianul de factori determinanți care se suprapun, se întretaie, se succed, se completează, se opun, după o logică niciodată sesizabilă cu puterile actuale ale minții umane. Rămân perene trăsături dominante și tendințe, ca *unitatea în diversitate, lupta dintre vechi și nou, legea clarității comunicării vs legea economiei efortului*. Am evitat să formulez acest ultim binom al principiului evoluției în termeni strict lingvistici („legea clarității vorbirii” vs „legea economiei vorbirii”) pentru că, de fapt, nici nu sunt strict lingvistice, ci face parte din „legile” generale ale existenței umane. Peste

45 Nici nu mai luăm în calcul faptul că se investesc fonduri uriașe, resurse materiale și umane în salvarea unor specii de șerpi, insecte, lei albi, crocodili etc., aflate pe teritoriile unor țări unde oamenii înșiși, mai ales copiii, mor cu zecile de mii, din cauza sărăciei endemice a zonelor geografice respective.

toate pare să domine legea evoluției economice, în aspectele ei cele mai materiale, precum exodul populației sărace spre țările civilizate și, invers, invazia economică (tehnologică, militară, culturală) a civilizației asupra celor mai îndepărtate colțuri ale lumii. Vehiculul globalizării pare a fi, deocamdată, limba engleză. Vorbim despre situația actuală, când încă sunt utilizate aproape 7.000 de limbi, dar când de circulație internațională recunoscute oficial se bucură numai câteva, iar neoficial – dar general acceptat – numai una.

Chiar și în această privință, putem afirma că nu este nimic nou sub soare. În istoria omenirii au mai existat cazuri de *lingua franca*. Greaca – pentru mai bine de un secol din antichitatea europeană-asiatică⁴⁶, latina pentru lungi secole ulterioare ș.a. S-ar putea obiecta că niciodată, totuși, o singură limbă nu s-a întins chiar pe tot globul și, în această privință, s-ar justifica mai degrabă referințele la un viitor ceva mai îndepărtat, care să corespundă trecutului îndepărtat, adică la polii cronologici ai limbilor unice. Răspunsul la aceste obiecții este că nici condițiile de răspândire nu erau în trecut comparabile cu cele de astăzi. Evoluția tehnologică actuală, cu facilitățile de circulație pe care le-a creat, pentru oameni, mărfuri, bani, cultură, trupe militare, pe de o parte, și pentru comunicarea umană, pe de altă parte, inclusiv ultimele mari achiziții – teleportarea media și, mai ales, contactele virtuale, dusă – mai nou – până la existența umană și materială virtuală, în întregul ei – au creat cu totul alte condiții de influențare lingvistică decât în trecut. Altfel spus, „globalizarea”, concept care include economia, în primul rând, și tot ce înseamnă organizare a societății umane, în al doilea rând, este valabilă și în plan lingvistic.

Concluziile sunt însă greu de formulat, pentru că, așa cum spuneam, evoluția limbilor scapă deseori logicii comune, după care încercăm noi să clarificăm, oarecum, fenomenul în discuție.

Am putea încheia cu sublinierea ideii recurente care s-a desprins, credem, destul de clar, din lungile pagini de mai sus: infrastructura economică determină suprastructura lingvistică. În realitate, există, în amalgamul limbilor actuale, exemple care se susțin și acestui principiu, atât de general și de vulgar formulat. Am arătat mai sus că limbile dispar mai ușor acolo unde forța social-economică și culturală este mai mică. India se află pe un nedorit loc prim în clamentul țărilor cu limbi periclitare, din cauza mării diversități etno-lingvistice, pe de o parte, și a slabei puteri economice, pe de altă parte. În aceste condiții nu numai că sunt slabe speranțe să fie salvate cele 196 de limbi minoritare, dar și cele 22 limbi oficiale sunt în pericol, cu atât mai mult cu cât în India se vorbește engleza, în clasele instruite. De exemplu, pentru ca o lege să fie validată de Parlament, trebuie ca aceasta să fie tradusă în toate cele 22 de limbi oficiale. În atari condiții, nu este de mirare că unele comunități minoritare izolate, acuză intervenția armată a autorităților pentru omogenizarea etnolingvistică. Este de mirare cum poate face față guvernul indian (federal) unor asemenea cheltuieli. La polul opus ar trebui să se afle SUA, considerată, până nu de mult, superputerea economică și militară a globului. Și, totuși, în trista ierarhizare a *Atlasului Unesco*, SUA se află pe deloc onoratul loc doi, cu 192 de limbi minoritare, pe care le-a neglijat mult timp, care s-au expus și din interior pierii și care nu mai pot fi salvate acum, oricâte măsuri oficiale s-ar lua. Un alt exemplu ilustrează și mai bine vanitatea intervenției dirijate a omului asupra sorții limbilor: *românșă*⁴⁷ face parte din limbile periclitare, deși este una dintre cele patru limbi oficiale ale Elveției, stat cu o economie puternică și cu o politică educativă și culturală dintre cele mai coerente și mai flexibile din lume.

Exemplele ar putea continua. Cele invocate sunt însă suficiente pentru a întări ideea pe care am formulat-o: evoluția limbilor

46 Pentru lungi perioade, greaca a fost folosită nu numai ca limbă de cultură, specifică claselor sociale favorizate, ci și ca limbă a sclavilor, liberților, oamenilor simpli, în amalgamul confruntării imperiilor păgâne în lumea creștină timpurie.

47 Românșă este o limbă din grupul retoromanicelor, vorbită de circa 50.000 de elvețieni, majoritatea locuind în cantonul Graubünden.

depinde de un complex de factori care scapă, în general, controlului rațiunii umane. Dacă se va întâmpla ca pe glob să se vorbească o singură limbă, peste mai mult sau mai puțin de un secol, se va închide un cerc, ceea ce înseamnă că omenirea a început

și sfârșește prin monolingvism. Dar nu putem ști dacă asta se va întâmpla și nici dacă, întâmplându-se, va fi bine sau rău, căci în intervalul de milenii care s-a scurs între cele două repere, existența umană, ca și existența pământului, s-a schimbat enorm.

- Atlas of Eastern and Southeastern Europe 2007. *Ethnic Consciousness in Southeast Europe in 2000*, Map 2.9 – G9, Viena.
- Atlas of the World's languages., by R. E. Asher and Christopher Moseley (eds.), London: Routledge, 2007.
- BARA, Mariana, 2007, *Limba aromână*, București: Cartea Universitară.
- BÂRLEA, Petre Gheorghe, 2007, „Identité et diversité culturelle européenne”, in: P. Gh. Bârlea (ed.), *Diversité et identité culturelle en Europe* (DICE), Tome IV, Bucharest: MLR, p. 9-23.
- BÂRLEA, Petre Gheorghe, 2008, „Théorie et pratique dans le dialogue interculturel européen”, in: *Diversité et identité culturelle en Europe* (DICE), Tome V, Bucharest: MLR, p. 9-35.
- BARTOLI, Matteo G., 2000, *Il Dalmatico. Resti di un' antica lingua romanza parlata da Veghlia a Ragusa e sua collocazione nella Romania appennino-balcanica*, Roma: I.E.I.T. (Ed. orig.: *Das Damatische...*, 1906, Wien: Schriften der Balkankommission).
- BATIBO, H., 2005, *Language Decline and Death in Africa*, Clevedon: Multilingual Matters.
- BHATIA, K. Tej; RITCHIE, C. William (eds.), 2004, *The Handbook of bilingualism*, Oxford: University Press.
- BRADLEY, D. and M. BRADLEY (eds.), 2002, *Language Endangerment and Language Maintenance: An Active Approach*. London: Routledge Curzon.
- BRENZINGER, M. (ed.), 1998, *Endangered Languages in Africa*, Cologne: Rüdiger Köppe.
- BRENZINGER, M. (ed.), 1992, *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- BRENZINGER, M. (ed.), 2007, *Language Diversity Endangered*. The Hague: Mouton de Gruyter.
- CALVET, L.-J., 1999, *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Paris: Hachette.
- CARAGIU-MARIOȚEANU, Matilda; GIOSU, Ștefan; IONESCĂ-RUXĂNDIOIU, Liliana; TODORAN, Romulus, 1977, *Dialectologie română*, București: Editura Didactică și Pedagogică.
- CARAGIU-MARIOȚEANU, Matilda, 1975, *Compendiu de dialectologie română*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- COOPER, R. L., 1989, *Language Planning and Social Change*, Cambridge: University Press.
- COȘERIU, Eugenio, 1978, *Sincronia, diacronia e historia*, Madrid: Gredos. (Ed. I: Montevideo, 1958). Cf. și *Sincronie, diacronie și istorie*. Versiune românească de Nicolae Saramandu, București: Editura Enciclopedică, 1997.
- COȘERIU, Eugeniu, 1994, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei Studii*. Cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău: știința.
- COȘERIU, Eugeniu, 1995, *Introducere în lingvistică*. Traducere de Elena Ardelenu și Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Cluj: Echinox.
- COȘERIU, Eugeniu, 1996, *Lingvistica integrală*. Interviu cu Nicolae Saramandu, București: Editura Fundației Culturale Române.
- COȘERIU, Eugeniu, 2004, *Teoria limbajului și lingvistică generală. Cinci studii*. Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București: Editura Enciclopedică.
- CRYSTAL, D., 2000, *Language Death*, Cambridge: University Press.
- CRYSTAL, D., 1997, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: University Press.
- CRYSTAL, D., 2000, *Language Death*, Cambridge: University Press.
- DALBY, A., 2002, *Language in Danger*, New York: Columbia University Press.
- DALBY, A., 2003, *Language in Danger: The loss of linguistic diversity and the threat to our future*, New York: Columbia University Press.
- DIXON, R.W.M., 1998, *The Rise and Fall of Languages*, Cambridge: University Press.
- DORIAN, Nancy C., 1989, „Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death”, in: *Studies in the Social and Cultural Foundations of Language*, 7, Cambridge: University Press.
- DRESSLER, Wolfgang U.; WODAK-LEODOLTER, Ruth (eds.), 1977, „Language death”, in: *International Journal of Sociology of Language*, nr. 12, Paris – New York – The Hague.
- FASE, W., JASPAERT, K. and KROON, S. (eds.), 1992, *Maintenance and Loss of Minority Languages*, Amsterdam: John Benjamins.
- FISHMAN, J. A. (ed.), 2001, *Can Threatened Languages Be Saved: Reversing Language Shift*,

- Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- FISHMAN, J. A., 1991, *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- GIPPERT, J. et al. (eds.), 2006, *Essentials of Language Documentation*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- GRENOBLE, L. A. and WHALEY, L. J., 1998, *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*, Cambridge: University Press.
- GRENOBLE, L.A. and WHALEY, L. J., *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization*. Cambridge: University Press, 2005.
- GUMPERZ, John, 1982, *Discourse Strategies*, Cambridge: University Press.
- HAARMANN, Harald, 2004², *Lexicon der untergegangenen Sprachen*, München: Bekshe Reiche.
- HAGÈGE, C., 2000, *Halte à la mort des langues*. Paris: Odile Jacob.
- HAMP, P. Eric, 1989, „On signs of health and death”, in: N. C. Dorian, 1989, p. 197-210.
- HARRISON, K. D., 2007, *When Languages Die: The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge*. New York and Oxford: University Press.
- HINTON, Leanne and Hale, Ken (eds.), 2001, *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, San Diego: Academic Press.
- HINTON, Leanne et al., 2002, *How to Keep Your Language Alive: A Commonsense Approach to One-On-One Language Learning*, Berkeley: Heyday Books.
- JANSÉ, M. (ed.), 2003, *Language Death and Language Maintenance*, Amsterdam: John Benjamins.
- KAHL, Thede, 2008, „Considerații privind dispariția limbilor cu trimitere la romanitatea balcanică”, în *Philologica Jassyensia*, An IV, nr. 1, 2008, p. 129-145 (Cf. și „Überlegungen zum Prozen des Sprachsterbens...”, in: Luminița Botoșineanu; Elena Dănilă; Cecilia Holban; Ofelia Ichim (eds.), 2007, *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*, Iași: Editura Alfa, p. 155-173).
- KOVAËEK, August, 1971, *Descrierea istroromânei actuale*, București: Editura Academiei.
- KREMnitz, Georg, 1994², *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit. Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte. Ein einführen der Überblick*, Wien.
- LABOV, William, 1976, „Sprache im sozialen Kontext. Beschreibung und Erklärung struktureller und sozialer Bedeutung von Sprachvariation”, Bd. 1, „Monographien Linguistik und Kommunikationswissenschaft”, 33, Kronberg.
- LEWIS, M. Paul (ed.), *Ethnologue. Languages of the World*, ediția a 16-a, Dallas-Texas: SIL International, 2009. Cf. și ediția on line <http://www.ethnologue.com/>.
- LÜDTKE, Helmut, 1980, „Sprachwandel als universales Phänomen”, in: Helmut Lüdtkte, *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*, Berlin - New York.
- MUFWENE, S. *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- NETTLE, D. & ROMAINE, S., 2000, *Vanishing voices: the extinction of the world's languages*, Oxford: University Press.
- PAPAHAGI, Tache, 1974², *Dictionarul dialectului aromân. General și etimologic*, București: Editura Academiei.
- PARSONS, Jayne (coord.), 1998, *Millennium Family Encyclopedia*, DK Publishing inc.
- SALA, Marius, 1997, *Limbi în contact*, București: Editura Enciclopedică.
- SALA, Marius; VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana, 1981, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, București: E.?.E.
- SALA, Marius; VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana, 2001, *Limbile Europei*, București: Univers Enciclopedic.
- SALA, Marius (coord.), 1989, *Enciclopedia limbilor romanice*, București: E.Ș.E.
- SANDFELD, Kristian, 1964², *Linguistique Balkanique: Problèmes et résultats*, Paris: Champion.
- SARAMANDU, Nicolae, 2003, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța: Editura Ex Ponto.
- TAGILAVINI, Carlo, 1977, *Originile limbilor neolatine*, București: E.?.E.
- THOMASSON, Sarah G., 2001, *Language Contact: An Introduction*, Washington: Georgetown University Press.
- UNESCO, 1999, *Red Book on Endangered Languages* (http://helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html).
- VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana, 2001, *Sociolingvistică și globalizare*, București: Oscar Print.
- WALD, Lucia; SLAVE, Elena, 1970, *Ce limbi se vorbesc pe glob?*, București: Editura Științifică.
- WINDISCH, Rudolf, 1988, „Zum Sprachwandel. Von den Junggrammatikern zu Labov”, in: *Studia Romanica et Linguistica*, 21, Frankfurt am Main.
- www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages
- www.unesco.org/culture/fr/endangeredlanguages
- www.unesco.org/culture/es/endangeredlanguages